

Därför bråkade Berfendals bönder.

Ur boken Storgubbar och småfolk i gångna tiders Bohuslän

Utgiven 1972 Av Sven Rydstrand

Ordet "strejk" är ett tämligen nytt ord, som inte förekom på 1600-talet, men likväl strejkar bönderna i Berfendals lilla socken år 1662, för då heter det att de är "olydiga" och *"tredskas att fullgöra de arbeten, som de av gårdsfogden på sätesgården blivit tillsagda att göra."* Detta var ju en regelrätt strejk efter våra dagars sätt att se. Och dessa bönder inte bara strejkade, de organiserade sig också och sände en besk skrivelse till den kungliga kommissionen i Uddevalla, vari de påstod att *"välbemälda fru Margareta Huitfeldt, deras husbonde, dem utan all måde med odrägliga dagsverken och arbeten besvärar och påbördar."* Men för sin vägran att arbeta liksom för den uppsatta skrivelsen med klagomålen blev de stämnda till häradstinget i Valla gästgivaregård på Sotenäset, och där gick det icke bra för dem. De inte blott tvingades att förneka riktigheten av uppgifterna i skrivelsen, de hotades också med att bli bortkörda från sina gårdar, och dessutom fick de punga ut med inte mindre än *"4 mark sölf"* till fru Huitfeldt, samt *"ändå för sin olydighet inställa sig för sin husbonde och vara uti hennes minne."*

Det var den tidens "tjänstepliktslag".

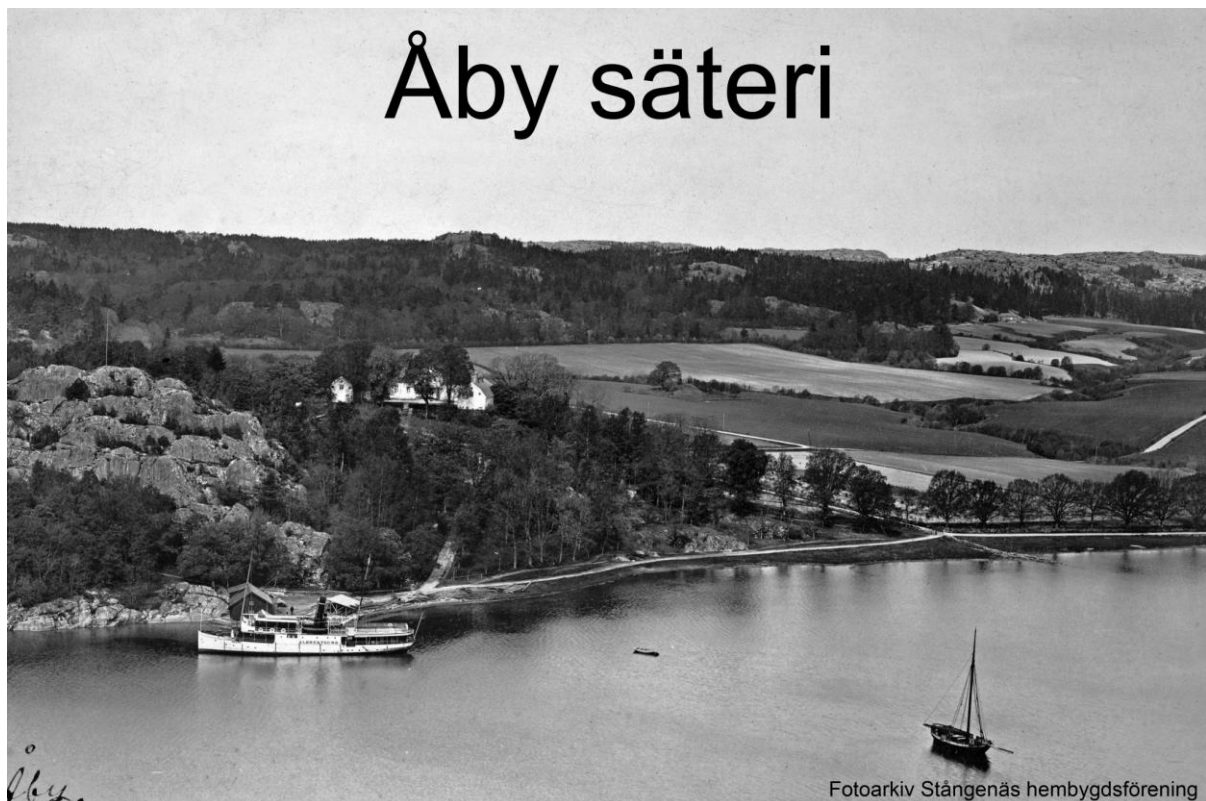
Så var det alltså att vara "frälsebonde". Dessa bönder ägde nämligen inte sina gårdar helt. De hade gett sig under frälsemannen på sätesgården för att slippa skatter och utskrivningar i krigstid, men i gengäld fick de arbeta varje dag på säteriet utan lön, vilket betydde att de egentligen var ett slags slavar, som inte hade något att säga till om själva, vare sig det gällde liv eller egendom.

Bönderna i Berfendal var så gott som alla frälsebönder och var alltså slavar under Åby säteri. Under åren 1660–1683 härskade den kända jorddrotten Margareta Huitfeldt här, och hon fick inget gott betyg av bönderna. Det är nu snart 300 år sedan hon dog, och likväl är traditionerna om henne levande i så gott som hela Bohuslän. Särskilt i häraderna runt om Åby berättas det att hon var mycket hård och grym och att hon ofta under sken av lag och rätt skuffade undan bönderna på de gamla odalhemmanen och skrev sig själv som ägare. Till slut ägde hon i Bohuslän mera än 140 förmedlade hemman, de flesta belägna på Orust och Tjörn samt i Sotenäs härad. Gårdarna i Berfendals socken hade hon dock tillsammans med huvudgården Åby köpt år 1660 av den förre ägaren, översten vid Bohusläns regemente, Johan Ferrick.

Fru Huitfeldt bodde väl mest på sin andra huvudgård, Sundby på Tjörn, men hon vistades mycket på Åby också, ty där hade hon egna rum till förfogande, hade anställt en särskild *"fatburspiga"* och hade egen gårdsfogde. Dessutom hade hon byggt sig en egen kyrkbänk i Tossene gamla kyrka och hade tillsatt egen präst. Så stor makt hade hon också att hon själv uppbar både kyrkans och kronans tionde av bönderna mot att hon i gengäld hjälpte till att reparera kyrkan vid behov. Protokollen berättar om att hon körde i fyrspann över isarna på vintrarna, då hon skulle besöka Åby och de många andra gårdarna.

Men omtyckt var hon som sagt inte, fru Huitsfeldt. Därom vittnar förutom de nämnda protokollen även ett ordspråk som säger: *"Det vart värre väsen än när Marta dog!"* Detta kan man få höra än i dag i trakterna kring Åby. En mörk höstdag i november år 1683 fick nämligen bönderna här uppe höra talas om att *"Fruen på Åby"* hade samlats till sina fäder. Och då anade de andra tider och bättre förhållanden. Inte mycket att undra på då att de i glädjeyran ställde till med gästbud för att fira händelsen. Många söp sig fulla och gladdes

med varandra för att de hårda åren nu var förbi. Hårdare husbonde än denna gamla kvinna trodde de att de aldrig skulle kunna få. Det är dessa glädjeyttringar, som det nyss citerade talesättet syftar på. Och detta har de arma åbornas efterkommande inte glömt den dag i dag är.

Vilka besvär och arbeten, som frälsebönderna måste utföra på Åby under Huitfeldts tid, framgår av ett samtida protokoll, där det meddelas på följande sätt:

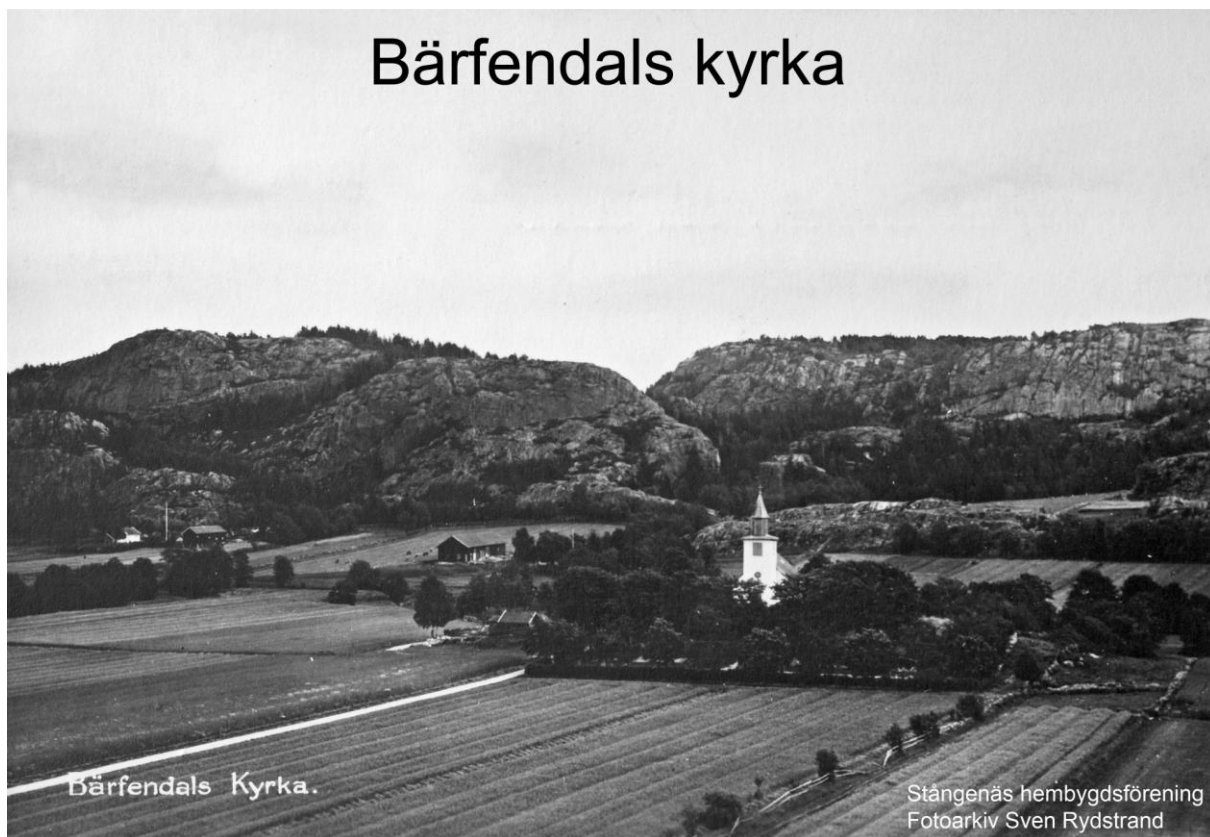
- 1. När salig frun lät bygga eller reparera något på Åby eller Toftestad, höll salig frun allenast en man, som dirigerade arbetet, men alla materialerna framskaffade bönderna, som ock gjorde arbetet.*
- 2. Plöjde de all åkern till Åby, Toftestad, Törningshagen och Stämnen.*
- 3. Avslogo de alla ängarna till Åby och Stämnen samt inbärgade uti hus allt höet, som årligen föll på Åby, Toftestad, Stämnen och Törningshagen.*
- 4. Avskuro insocknes bönderna alla sädesgrödan på Åby och Törningshagen, men sedan inkörde de all säden på Åby, Toftestad och Törningshagen.*
- 5. Utkörde de all gödseln eller dyngan på Åby och avelsgårdarna. Somliga åren hjälpte utsocknesbönderna till att utköra dyngan på avelsgården Toftestad.*
- 6. Uttröskade all grödan på Åby och avelsgårdarna.*
- 7. Beskriver arrendatorn att de höllo alla gärdesgårdarna vid makt undantagandes några utsocknes bönder hade en andel därav.*
- 8. Höllo vägebroarna vid makt på ägorna.*
- 9. Utgjorde 4 famnar ved på varje gård till Åby sätesgård. Stundom gjorde de fyra och ibland halvfjärde famn.*
- 10. Måste bönderna dagligen hålla folk på sätesgården, när det så påfordrades till hussysslors arbete.*

11. Bönderna tillstå ock att de i salig fruns tid gjorde skjutsfärder till lands, intill utsocknes bönder bidrogo. Men till vattens gjorde mest alla strandsittarna och ibland de bönder, som voro sjövana.

12. För ruskegårdarna till fisket i sjöstranden bekände ock bönderna att de framskaffade ris och dem förfördigade.

13. Därtill måste de spinna garn, sex eller åtta marker på var gård, stundom mer eller mindre, alltefter som salig frun täcktes pålägga.

Detta var utan tvivel hårda villkor, och fastän förhållandena ändrades något till det bättre efter fru Huitfeldts död, blev bönderna i Berfendals socken inte nöjda med sina villkor. Ungefär 30 år efter den första "strejken" tredskades de därför på nytt. Det var år 1695, och då var säkerligen många av de gamla borta, så att sönerna trätt till, ty åborätten gick ofta i arv inom släkten. Men nu hade de blivit "gymnasiebönder", eftersom fru Huitfeldt som känt är kort före sin död skänkte alla sina egendomar till Göteborgs gymnasium. Och en gymnasiebondes ställning under de svåra krigs- och nödtiderna på 16- och 1700-talen var sannerligen icke lysande. Därtill kom att gymnasiebefallningsmännen, som hade all makt över bönderna, ofta var hårdföra och hänsynslösa personer. Att lyda under deras spira var säkerligen inte stort bättre än att tjäna Margareta Huitfeldt. Därför strejkade de åter, bönderna i Berfendalen, och som följd därav blev de av gymnasiebefallningsmannen Abraham Wefwer instämnda till tinget i Svarteborgs gästgivaregård den 6 maj år 1695. Det heter i protokollet, att "de tredskas att fullgöra det arbete, som de efter vanligheten äro skyldiga att utföra till sätesgårdens kultiverande och bruk." Och de strejkande är också nu namngivna. Det är Pehr och Nills i Östebo, Pehr och Erik i Medbo, Gunnar Persson i Mörtorp, Jöns i Hofveröd, Olof och Anders i Holma, Erik i Göddegård, Olof i Kopperöd, Tolle och Nills i Kieberg, Olof i Åseby, Hallward och Pehr i Lossby, Anders i Skörbo och Anders i Hee.

Vid tinget framhöll befallningsmannen med skärpa att han genast skulle låta bönderna gå ifrån sina gårdar, om de icke i fortsättningen bättrade sig och fullgjorde sina arbetsuppgifter efter gammal tradition, ty han hade åtagit sig att ansvara för egendomarnas förvaltning, och det fick inte minska i värde Margaretas gods. Dessutom yrkade han på att dessa tredskande bönder skulle straffas för sin olydnad. Detta skulle vara andra till varning, *"ty om det icke sker, lærer flera sådana överhörighet visa"*.

Straff blev det också, ty varje hel gårds åbor fick för olydnad, tredska och ohörsamhet betala tre marker silvermynt. Dessutom berättar protokollet följande:

"Samtliga närvarande insocknes frälse bönder under Åby sätesgård i Berfendals socken belägna blev protokollet med rannsakingen än ytterligare föreläset med arrendatorns käromål, vilka icke kunna ett ord uti det som författat är emotsäga men vilja förebära sin oförvägenhet att fullborda vad som av dem uti arbete fordras, som ock de själva hava besannat och samtyckt till en stor del vara lindrigare än det de förr fullgjort, och efter rätten dem hade ytterligare upplyst uti vad villfarande tankar och inbillning de äro komne, som kan föra dem uti största olägenhet, förklarade de sig omsider vilja fullbörda deras skyldighet, vad dem anbefalles efter billighet, rättvisa och all möjlighet."

Gymnasieböndernas villkor förbättrades inte nämnvärt under hela 1700-talet. En och annan befallningsman var kanske något mildare och hyggligare än andra, varför tiden gick. Först omkring år 1850 uppträdde prästen och hävdatecknaren Axel Emanuel Holmberg såsom försvarare för deras rättigheter och människovärde. Efter en grundlig undersökning framlade han i en skrift *"Några ord om det ömkliga tillståndet på de Kongeliga och Huitfeldtska stipendiegodsen i Bohuslän"* sin syn på böndernas förhållanden och väckte därmed den allmänna opinionen, så att saken t.o.m. blev föremål för debatt i riksdagen. Holmbergs skrift hade också till följd att de värsta missförhållandena avhjälpes på gymnasiegårdarna, nästan två hundra år för sent.

Full frihet och fullt människovärde fick gymnasiebönderna först sedan de fick rättighet att friköpa sina gårdar. Men det skedde i de flesta fall först i slutet av 1800-talet. Strejkar bönderna i dag, så har det i varje fall ingenting att göra med vare sig Margareta Huitfeldt eller gymnasiekuratorerna. Men de är kanhända okunniga om den kamp som deras förfäder kämpade för sin frihet.